

TURIZAM KAO POKRETAČ EKONOMSKOG I DRUŠTVENOG RAZVOJA U NERAZVIJENIM PODRUČJIMA: PRIMER OPŠTINA KURŠUMLIJA

**Danijela Vukočić¹, Dragan Petrović², Miroljub Milinčić²,
Andrijana Mrkaić Ateljević³**

Apstrakt: Nedovoljno razvijena područja sa prirodnim, kulturno istorijskim ili ambijentalnim vrednostima su turistički potencijalna. Područja bogata turističkim resursima nisu sama po sebi dovoljno privlačna posetiocima i turistima. Nameće se potreba za uključivanjem turističkih organizacija i turističkih preduzeća/kompanija u promociji turističkih potencijala. Svojim delovanjem turistička preduzeća/kompanije ne utiču samo na povećanje broja turista već i na poboljšanje društvenih i socioekonomskih uslova u nedovoljno razvijenim područjima. U takvim područjima turizam može biti ključni faktor za obezbeđivanje ekonomskog rasta (ER), tako što stvara bolje mogućnosti za zapošljavanje i veće prihode za lokalna preduzeća. ER podstiče mlade da ostanu na destinaciji. Politika socijalnog povezivanja (PSP) između turista i lokalnog stanovništva, lokalnog stanovništva i kompanija i povezivanje privatnog i javnog sektora, utiče na povećanje životnog standarda lokalnog stanovništva u nedovoljno razvijenim područjima, na zadovoljstvo turista i na funkcionalnost turističkih preduzeća/kompanija. Recipročni stavovi (RS) između turista i poslovnog sektora imaju važnu ulogu u postizanju dogovora koji direktno utiču na poboljšanje u pružanju usluga i na zadovoljstvo turista u destinaciji. Teorija socijalne razmene analizira kako eliminisati prepreke koje usporavaju ili sprečavaju reciprocitet ponašanja. Smanjenje socijalne distance (SSD) omogućava prilagođavanje odgovora jedne strane drugoj, razvijajući značajna iskustva za pamćenje kompanija i turista. Ovaj rad ima veliki doprinos u razvijanju istraživačkog modela koji će izmeriti indeks uticaja turizma na ekonomski i društveni razvoj nekog područja, posebno onih nerazvijenih. Da turizam može biti pokretač ekonomskog i društvenog razvoja u nerazvijenim područjima dobar primer je opština Kuršumlja, gde je uticaj turizma devastirano područje preobrazio u razvojno.

Ključne reči: turizam, ekonomski razvoj, društveni razvoj, nerazvijena područja, Kuršumlja

¹ Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Prirodno-matematički fakultet, Odsek za geografiju, Lole Ribara 29, 38220 Kosovska Mitrovica, Srbija; e-mail: danijela.vukoicic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-3139-1070

² Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, 11000, Belgrade, Serbia, e-mail: dragan.petrovic@gef.bg.ac.rs; miroljub.milincic@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-4097-0047 (Dragan Petrović), 0000-0002-2492-9557 (Miroljub Milinčić)

³ Visoka škola za turizam i hotelijerstvo, Trebinje, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina; e-mail: andrijanamrkaic@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9098-0764

TOURISM AS A DRIVER OF ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT IN UNDERDEVELOPED AREAS: THE CASE OF KURŠUMLIJA MUNICIPALITY

Abstract: Regions with underdevelopment, but rich in natural, cultural-historical, or environmental assets, possess latent tourism potential. However, despite their wealth of resources, these areas often struggle to attract visitors and tourists. This underscores the necessity for active involvement of tourism organizations and enterprises in promoting the tourism prospects of such regions. Through their initiatives, tourism entities not only bolster tourist numbers but also foster improvements in the social and socioeconomic fabric of underdeveloped locales. Indeed, tourism can emerge as a pivotal catalyst for fostering economic growth (EG) by generating enhanced employment opportunities and heightened revenues for local enterprises. This, in turn, incentivizes youth retention within these areas. The policy of social connection (PSC) between tourists and the local population, local population and companies and the connection of the private and public sector, affects the increase of the living standard of the local population in underdeveloped areas, the satisfaction of tourists and the functionality of tourism companies/companies. Moreover, reciprocal attitudes (RA) between tourists and the business sector play a crucial role in negotiating agreements that directly impact service delivery and tourist contentment at destinations. The theory of social exchange delineates strategies for mitigating barriers that impede or inhibit reciprocal behavior. By reducing social distance (RSD), it becomes feasible to adapt responses between parties, thereby fostering significant and memorable experiences for both companies and guests alike. This paper has a great contribution in developing a research model that will measure the index of the impact of tourism on the economic and social development of an area, especially the underdeveloped ones. The municipality of Kuršumlija is a good example of the fact that tourism can be a driver of economic and social development in underdeveloped areas, where the impact of tourism has transformed a devastated area into a developing one.

Key words: tourism, economic development, social development, underdeveloped areas, Kuršumlija.

UVOD

Sektor turizma u periodu posle Drugog svetskog rata imao je kontinuirani rast sve do globalne ekonomske krize 2008–2009. godine. U periodu nakon toga sledi oporavak, tako je 2013. godine širom sveta zabeležen rast dolazaka stranih turista za 5% i prihoda za 7,5% (UNWTO, 2014). Nagli rast u broju stranih dolazaka, bio je sve do pojave Covid-19, virusa koji je registrovan decembra meseca 2019. godine u Kini (u Vuhanu), a globalno se proširio 2020., pa je marta iste godine proglašena pandemija (UNWTO, 2020). Destinacije bogate turističkim resursima imale su velike koristi od turista. Turistička tražnja ovih prostora direktno je uticala na lokalni i nacionalni privredni rast, kroz poreske prihode i mogućnost zapošljavanja u turističkim destinacijama. Devizni priliv od stranih turista direktno utiče na rast bruto domaće proizvodnje (BDP), a važnost ovog uticaja najjače se odrazila na ekonomiju destinacije u vreme pandemije Covida-19 (UNWTO, 2021; World Bank, 2021). Međunarodno turističko tržište postepeno se oporavljalo sa pojavom vakcina i globalnih kampanja za vakcinacijom (Liu, Vici, Ramos, Giannoni, & Blake, 2021; Qiu, Liu, Stienmetz, & Yu, 2021; Gicić, Milinčić, Ivanović, & Vukoičić, 2022). Sa oporavkom turističkog sektora od pandemije raste i broj istraživanja o značaju uticaja turizma na globalnu ekonomiju, kao i kako preduprediti rizike i smanjiti ograničenja na razvoj turizma (Vukoičić, Ristić, Božović, Petrović, & Marković, 2023).

Ekonomski rast, ekonomski razvoj i ekonomski uticaj su tri koncepta koja se najčešće koriste za merenje ekonomskog rezultata razvoja turizma (Comerio & Strozzi, 2019). Ekonomski rast se odnosi na dugoročni rast nacionalne proizvodnje uzrokovan povećanjem

kapitala i produktivnosti (Song & Vu, 2022). Ekonomski razvoj je širi koncept koji obuhvata ekonomske, društvene i ekološke aspekte životnog zadovoljstva i blagostanja stanovništva (Van den Berg, 2016). Ekonomski rast i razvoj mere učinak razvoja turizma iz makro perspektive, dok se ekonomski uticaj koristi da opiše uticaj razvoja turizma na privredu (na regionalnom i nacionalnom nivou) u smislu ekonomskog rasta i razvoja. U ovom radu biće korišćen koncept ekonomskog uticaja, jer su opisani direktni uticaji turizma na privredu u opštini Kuršumljia, kao nerazvijenom (devastiranom) području u Republici Srbiji.

Turističke aktivnosti imaju značajnu ulogu u razvoju neke destinacije, posebno u onim koje su u razvoju (Mikhaylova, Wendt, Hvalej, Bogdał-Brzezinska, & Mikhaylov, 2022; Quinta-Nova & Ferreira, 2022). Turisti direktno i indirektno utiču na razvoj i održavanje javnih usluga i preduzeća/kompanija koje se bave trgovinom, turizmom i ugostiteljstvom (Holloway & Humphreys, 2022), što stvara bolje prilike za zapošljavanje i podstiče mlado i radno sposobno stanovništvo da ostane na destinaciji (Benaraba, Bulaon, Escosio, Narvaez, Suinan, & Roma, 2022; Lopes, Gallego, & Carlos, 2022). U nedovoljno razvijenim turističkim destinacijama ta zaposlenost je nestabilna, sezonska.

Mnoge studije su pokazale da implementacija politike povezivanja između turizma i poslovnog sektora ima snažan uticaj na razvoj destinacije (Ferreira & Sánchez-Martín, 2022; Lopes, Gallego & Carlos, 2022; Torre & Wallet, 2016). Rezultati politika bili su povećanje životnog standarda stanovništva (Li, Jia, & Liu, 2022), lojalnost turista prema destinaciji (Woosnam, Russell, Ribeiro, Denley, Rojas, Hadjidakis, & Mower, 2022), ali i zadovoljstva turističkih preduzeća i drugih kompanija (Andereck, Valentine, Knopf, & Vogt, 2005). Recipročni stavovi između turističkih preduzeća i turista su bitni i posebno neophodni u nedovoljno razvijenim turističkim destinacijama, jer se time promovise lojalnost, poverenje i međusobno poštovanje stavova (Lepp, 2008). U odnosu između stranaka polazi se od socijalne, ekonomske, kulturne ili finansijske distance (Eimermann, Tillberg Mattsson, & Carson, 2019). Teorija društvene razmene nastoji da smanji ovu distancu od početka odnosa između strana (Bai, Johanson, Oliveira, Ratajczak-Mrozek & Francioni, 2022), i analizira način kako eliminisati prepreke koje usporavaju reciprocitet ponašanja (Dierdorff & Rubin, 2022). Svaka prepreka u odnosu između strana izaziva neravnotežu koja utiče na pružanje turističke usluge (Fallon & Krivoken, 2003; Nicholas, Thapa, & Ko, 2009), stvara se socijalna distanca definisana ličnim ili društvenim faktorima (Mikhaylova, Wendt, Hvalej, Bogdał-Brzezinska, & Mikhaylov, 2022) i utiče na čitavu zajednicu (Andriotis & Vaughan, 2003). Smanjenje socijalne distance omogućava prilagođavanje odgovora jedne strane drugoj (Moore, 2004). Uspešan društveni odgovor proizvodi satisfakciju odgovarajućim reagovanjem na drugog (Wang, Tsui, Zhang, & Ma, 2003). Smanjenje socijalne distance zavisi od međusobnog susreta kompanije i turista. U zavisnosti od vrste informacija (Garrod, Wornell, & Youell, 2006) i učestalosti i intenziteta ovog susreta (Woosnam, Russell, Ribeiro, Denley, Rojas, Hadjidakis, & Mower, 2022), može se eliminisati socijalna distanca.

U radu će biti predstavljen konceptualni model zasnovan na varijablama koje opisuju Ekonomski Rast (ER), Politiku Socijalnog Povezivanja (PSP), Recipročne Stavove (RS), kao i uticaj Smanjenja Socijalne Distance (SSD). Model će u narednim istraživanjima biti testiran na preduzećima/kompanijama koje se bave turizmom na prostoru opštine Kuršumljia i turistima, a onda se u zavisnosti od rezultata može nadograditi i modifikovati, kako bi se otklonili uočeni nedostaci.

MATERIJALI I METODE

Opština Kuršumljia nalazi se na jugu Srbije, u gornjem slivu reke Toplice i njenih pritoka Banjske i Kosanice, na jugoistočnim padinama Kopaonika i severozapadnim padinama Radan planine. Od Niša je udaljena 62 km, od Kruševca 68 km, a od Beograda 290 km. Na prostoru opštine Kuršumljia nalaze se tri banje: Lukovska, Kuršumljiska i Prolom,

Turizam kao pokretač ekonomskog i društvenog razvoja u nerazvijenim područjima: primer opština Kuršumljija

kao i spomenik prirode Đavolja varoš. Prostor je bogat verskim objektima kao što su: manastir Svetog Nikole, manastir Presvete Bogorodice, crkva Lazarica, crkva Svete Petke, crkva Svete Trojice i druge. Veliki broj prirodnih i antropogenih potencijala čini opštinu Kuršumljiju turistički potencijalnom. Nestabilne političke i ekonomske prilike u regionu uticale su na stepen iskorišćenosti potencijala. Tako na listi razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2014. godinu Kuršumljija se našla u četvrtoj grupi, među 44 izrazito nedovoljno razvijenih opština, čiji je stepen razvijenosti ispod 60% republičkog proseka, ali i kao devastirano područje među 19 jedinica lokalne samouprave iz četvrte grupe čiji je stepen razvijenosti ispod 50% republičkog proseka („Sl. Glasnik RS”, br.104/2014).

Godine 1964. osnovano je preduzeće A.D. „Planinka” spajanjem uprava tri banje (Prolom, Kuršumlijske i Lukovske) i gradskog ugostiteljstva (Kuršumljija) sa ciljem da se iskoriste prirodni potencijali za razvoj turizma i kao takvo proglašeno je nosiocem razvoja turizma na ovom prostoru. Na razvoj preduzeća uticali su brojni faktori, pa se stabilnost u njegovom poslovanju stiže privatizacijom, od kraja decembra 1999. godine pod nazivom Akcionarsko društvo „Planinka”, sa radnicima kao akcionarima 95% kapitala (<https://www.planinka.rs/istorijat.php#>). Jačanje preduzeća pozitivno je uticalo na održivost seoskih naselja, zadržavanje mladog i radno sposobnog stanovništva, ali i na edukaciju i preusmeravanje stanovništva na razvoj zanatstva, turizma i ugostiteljstva. Kao posledica toga izgrađeni su brojni smeštajni i ugostiteljski objekti, ali i radionice suvernira i drugih ručnih radova. Danas je preduzeće A.D „Planinka” moderna kompanija koja u svom vlasništvu ima:

- Punionicu prirodne Prolom vode sa najsavremenijom opremom i sertifikatima HACCP i ISO 9001, koji omogućavaju izvoz u Evropsku Uniju,
- Hotel „Radan” u Prolom banji, sa 212 moderno opremljenih soba, medicinsko-terapeutski blok, otvorene i zatvorene bazene, Wellness centar, Etno restoran i druge sportske sadržaje,
- Hotele „Kopaonik”, „Jelak” i „Bela jela” u Lukovskoj banji, kapaciteta 232 sobe, 12 apartmana i dva lux apartmana, sa medicinsko-terapeutskim odeljenjima, otvorenim i zatvorenim bazenima, sportskom halom i terenima, Etno restoranom, ski stazom,
- Hotel „Planinka” u Kuršumlijskoj banji sa 180 soba, restoranima i barovima, bazenima, medicinsko-terapeutskim blokom, Wellness centrom, teniskim terenima,
- Uredbom Vlade Republike Srbije od 1995. godine, preduzeću „Planinka” je dat na staranje Spomenik prirode Đavolja varoš, a na lokalitetu se nalazi restoran, suvernirnica, galerija.

Izuzetni poslovni rezultati preduzeća AD „Planinka” opravdali su njegovu ulogu nosioca privrednog razvoja opštine Kuršumljija, ali i Topličkog okruga. Preduzeće je učesnik u brojnim humanitarnim akcijama, donator u projektima za razvoj sporta i nauke, u izgradnji verskih i kulturnih objekata i u brojnim drugim aktivnostima (<https://www.planinka.rs/istorijat.php#>).

Da ja preduzeće AD „Planinka” imalo veliku ulogu u razvoju banjskog turizma na prostoru opštine Kuršumljija potvrđuje i činjenica da se 45 privatnih objekata (Lukovo – 29, Prolom – 13 i Kuršumlijska banja - 3) našlo na listi ugostiteljskih objekata sa odobrenom prijavom za šemu vaučera za odmor u Srbiji (<https://mto.gov.rs/tekst/93/vauceri-za-odmor-u-srbiji.php>).

Razvijena turistička infrastruktura na prostoru opštine uticala je na razvoj i drugih oblika turizma. Postkovidni period beleži ubrzani razvoj seoskog turizma. Obnova seoskih domaćinstava je početak oživljavanja demografski praznih prostora i valorizacije pridodnih i kulturnih vrednosti, a sve u cilju sticanja ekonomske dobiti i održivog ruralnog i ekonomskog

razvoja prostora. Na listi ugostiteljskih objekata za odmor u Srbiji našlo se osam objekata u pet seoska naselja opštine Kuršumljija (Igrište, Belo Polje, Tmava, Mačkovac i Pepeljevac) (<https://mto.gov.rs/tekst/93/vauceri-za-odmor-u-srbiji.php>).

Neaktivna domaćinstava u banjskim i seoskim naseljima ograničila su mogućnost za dovoljnim brojem smeštajnih kapaciteta. Time se nametnula mogućnost razvoja turizma u gradskom naselju. Tako se na manje od 5 km od gradskog centra nalazi 29 apartmana, tri motela, jedan hostel i jedan pansion (booking, 12.07.2024). Razvoj turizma imao je snažan uticaj na ukupan ekonomski razvoj opštine Kuršumljija, tako da je prosečna neto zarada od 67211 dinara u 2023. godini Kuršumljiju svrstala na 84 mestu, od 176 opština u Srbiji (RZS, Prosečne mesečne zarade za godinu prema mestu prebivališta zaposlenih).

Na sajtu „Vikend u Srbiji“ Đavolja varoš je jedna od deset najlepših mesta u Srbiji koje treba posetiti <https://vikendu.rs/10-najlepsih-mesta-u-srbiji-koje-obavezno-morate-posetiti/>. Takođe na sajtu „Portal mladi“, među 12 mesta u Srbiji koje morate posetiti, lokalitet Đavolja varoš je među njima <https://www.portalmladi.com/12-mesta-u-srbiji-koja-morate-posetiti/>. Na sajtu „Kompas kaže Srbija“ navedena su 20 najlepših mesta u Srbiji koja se moraju videti, a Đavolja varoš je jedno od njih <https://kompaskazesrbija.rs/najlepsa-mesta-u-srbiji/>. U „Top 44 najlepša mesta u Srbiji za odmor“ nalaze se Đavolja varoš i Prolom banja kao zasebna mesta <https://turizam.org/najlepsa-mesta-u-srbiji/>. Da su turistički lokaliteti i destinacije sa raznovrsnom turističkom ponudom učinili opštinu Kuršumljiju atraktivnom potvrđuje činjenica da se našla među ostalim turističkim mestima u tabelarnom prikazu „Turističkog prometa Srbije“ (Tabela 1).

Tabela 1. Broj dolazaka i noćenja u Kuršumljiji

Period	Dolasci			Noćenja		
	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani
2022	38657	33355	5302	222848	202785	20063
2023	44088	32978	11110	232137	191836	40301
I/V 2024	19543	12841	6702	81517	58790	22727

Izvor: <https://www.stat.gov.rs/oblasti/ugostiteljstvo-i-turizam/turizam/>

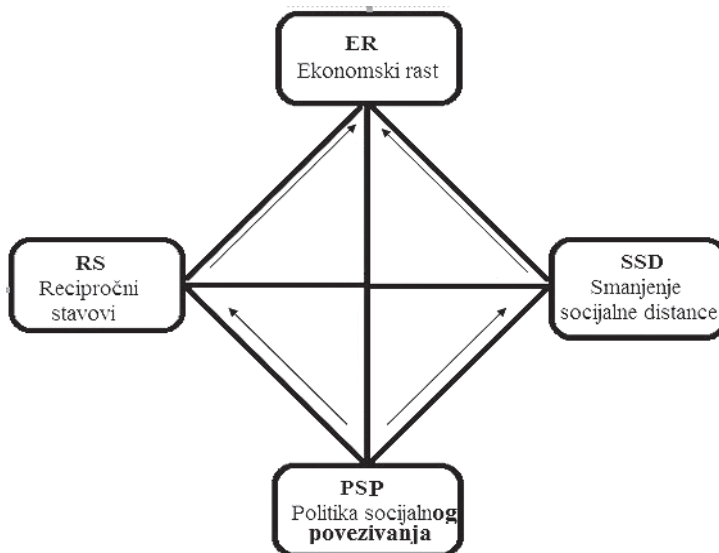
Analizom podataka iz Tabele 1, zaključujemo da se u 2023. godini u odnosu na 2022., povećao broj dolazaka (12,3%) i broj noćenja (4%). Bitno je naglasiti da se broj stranih dolazaka povećao za 109,5%, a broj noćenja za 101%. U prvih pet meseci 2024. godine broj dolazaka i noćenja je veći u odnosu na isti period prethodne godine. Prilivu stranih turista doprineo je 23. ITF turnir iz profi serije, koji se održao na terenima hotela „Planinka“ u Kuršumljiskoj banji, u 13 nedelja tokom aprila, maja, juna i septembra meseca 2023. godine. Takmičarska teniska sezona nastavljena je i u 2024. godini, gde će se održati ukupno 45 turnira, 18 muških i 27 ženska, od aprila do septembra meseca, a učestvovalaće preko 2500 profesionalnih teniseri i teniserki iz 50 zemalja.

MODEL PROCENE UTICAJA TURIZMA NA EKONOMSKI I DRUŠTVENI RAZVOJ

Na temu uticaja turizma na ekonomski i društveni razvoj destinacije malo je akademskih članaka. Robina-Ramírez i saradnici (2024) bavili su se ovom temom u nerazvijenim regionima Parka prirode Tejo i postavili hipoteze i varijable. Autori su testirali hipoteze (Robina-Ramírez, Torrecilla-Pinero, Leal-Solís, & Pavon-Pérez, 2024), a one koje su se pokazale kao značajne za ekonomski rast (ER) su:

Turizam kao pokretač ekonomskog i društvenog razvoja u nerazvijenim područjima: primer opština Kuršumljia

- Hipoteza 1. Politika socijalnog povezivanja (PSP) utiču na recipročne stavove (RS);
- Hipoteza 2. Recipročni stavovi (RS) utiču na socioekonomski rast (ER) u turističkoj destinaciji;
- Hipoteza 3. Politika socijalnog povezivanja (PSP) utiču na smanjenje socijalne distance (SSD);
- Hipoteza 4. Smanjenje socijalne distance (SSD) utiče na socioekonomski rast (ER) u turističkoj destinaciji.

Slika 1. Model zasnovan na postavljenim hipotezama (Robina-Ramírez, Torrecilla-Pinero, Leal-Solís, & Pavon-Pérez, 2024)

Varijable date u hipotezama su dobra osnova za nadogradnju, modifikaciju i prilagođavanje prostoru istraživanja. Model procene uticaja turizma na ekonomski i društveni razvoj zasnovan je na četiri indikatora: ekonomski rast (ER), politika socijalnog povezivanja (PSP), recipročni stavovi (RS) i smanjenje socijalne distance (SSD), koji se sastoji od 22 varijable ili podindikatora (Robina-Ramírez, Torrecilla-Pinero, Leal-Solís, & Pavon-Pérez, 2024). ER je izmeren na osnovu sledećih pet varjabli: Turisti aktivno učestvuju u održavanju i unapređenju javnih usluga preduzeća/kompanija (Holloway & Hamphreys, 2022); Razvoj turizma povećava mogućnosti za poslom i/ili većim prihodima lokalnih preduzeća (Leal-Solis & Robina-Ramirez, 2022; Nunkoo & Gursoy, 2012); Ekonomski rast podstiče mlade ljude da ostanu na destinaciji (Benaraba, Bulaon, Escosio, Narvaez, Suinan, & Roma, 2022); Razvoj turističke destinacije zahteva ostvarivanje uravnoteženog prihoda i od turista i javnih preduzeća (Adedoyin, Erum, & Bekun, 2022; Ana & Lubinski, 2019); Opština Kuršumljia mora nastaviti sa promocijom lokalnih turističkih potencijala i preduzeća (Lopes, Gallego, & Carlos, 2022; Robina-Ramirez, Sánchez-Oro, Cabezas-Hernández, & Calleja-Aldana, 2020). Indikator PSP merena je na osnovu sledećih varijabli: Sprovođenje politike socijalnog povezivanja između turista i poslovnih preduzeća/kompanija ima snažan uticaj na razvoj destinacije (Ferreira & Sanchez-Martin, 2022; Lopes, Gallego & Carlos, 2022; Torre & Vallet, 2016); Pozitivan rezultat politike dovodi do povećanja životnog standarda kod lokalnog stanovništva; Pozitivan rezultat politike dovodi do povećanja lojalnosti turista prema destinaciji

(Woosnam, Russell, Ribeiro, Denley, Rojas, Hadjidakis, & Mower, 2022); Sprovođenje politike socijalnog povezivanja u odnosu privatnog i javnog sektora stvara kvalitetniji i konkurentniji turistički proizvod uslugu destinacije; Sprovođenje politike socijalnog povezivanja između lokalnog stanovništva i kompanija u destinaciji pomažu u definisanju pravnih aktera za sprovođenje turističke strategije. Indikator RS izmeren je na osnovu sledećih varijabli: Reciprocitet između strana je ključan ne samo za postizanje dogovora, već i za poboljšanje ponašanja obe strane u pružanju usluga (Stilidis & Terzidu, 2014); Recipročni stavovi stvaraju recipročnu sreću (zadovoljan turista, zadovoljna kompanija); Recipročna sreća znači lojalnost turista, ali i obavezu kompanije da ima kontinuitet u kvalitetu usluge; Recipročni stavovi podrazumevaju recipročnu odgovornost; Recipročni stavovi zavise od socijalne distance; Potreba za saradnjom je direktno proporcionalna sa stepenom razvijenosti, izraženija je u nedovoljno razvijenim turističkim područjima (Lepp, 2008); Na recipročne stavove pozitivno utiču vrednosti obe strane (Kousis, 1989). Četvrtu grupu indikatora (SSD) čine sledeće varijable: Teorija socijalnog povezivanja analizira kako eliminisati prepreke koje usporavaju ili sprečavaju reciprocitet ponašanja (Bai, Johanson, Oliveira, Ratajczak-Mrozek, & Francioni, 2022); Svaka prepreka u odnosu između strana izaziva neravnotežu koja negativno utiče na pružanje turističke usluge (Dierdorff & Rubin, 2022); Smanjenje socijalne distance stvara poverenje; Smanjenje socijalne distance je lakše usled učestalih susreta kompanije i turista; Učetsali susreti eliminišu distance i stvaraju intimniji odnos sa turistima.

Indikatori i podindikatori ili varijable biće ocenjene od strane preduzeća i turista. Na osnovu Likertove skale, odgovor na svako pitanje je dat na skali od 1 do 5 (zbog lakšeg matematičkog proračuna, date su vrednosti od 0,2 do 1,0) prema tome koliko su značajni za ekonomski i društveni razvoj: nizak (0,2), zadovoljavajući (0,4), dobar (0,6), vrlo dobar (0,8) i visok (1,0) (Ristić, Vukoičić, & Milinčić, 2019).

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Definisane indikatore i podindikatore neophodno je testirati kako bi se utvrdila njihova značajnost i primena u sledećim istraživanjima. Cilj je da se na osnovu parametra odredi indeks uticaja turizma na održivi ekonomski i društveni razvoj područja. Izvedeni zaključci moraju dati niz praktičnih preporuka kao predloge za unapređenje socioekonomske revitalizacije područja. Anketno istraživanje biće sprovedeno na preduzećima/kompanijama i turistina na prostoru opštine Kuršumlije, a rezultati će biti prikazani i analizirani u sledećoj fazi istraživanja. Na osnovu rezultata, izvešće se zaključak da li je postavljen model dobar ili se i u kojoj meri parametri moraju modifikovati.

LITERATURA

- Adedoyin, F. F., Erum, N., & Bekun, F. V. (2022). How does institutional quality moderates the impact of tourism on economic growth? Startling evidence from high earners and tourism-dependent economies. *Tourism Economics*, 28(5), 1311–1332. <https://doi.org/10.1177/1354816621993627>
- Ana, R., & Lubinski, O. (2019). Cuban private entrepreneurship—from periphery to key sector of the economy in tourism-oriented market socialism. *Regional Science Policy & Practice*, 11(3), 467–477. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12154>
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C., & Vogt, C. A. (2005). Residents' perceptions of community tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1056–1076. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2005.03.001>
- Andriotis, K., & Vaughan, D. (2003). Urban residents' attitudes toward tourism development: The case of Crete. *Journal of Travel Research*, 42(2), 172–185. <https://doi.org/10.1177/0047287503257488>

- Bai, W., Johanson, M., Oliveira, L., Ratajczak-Mrozek, M., & Francioni, B. (2022). Where business networks and institutions meet: Internationalization decision-making under uncertainty. *Journal of International Management*, 28(1), 100904. <https://doi.org/10.1016/j.intman.2021.100904>
- Benaraba, C. M. D., Bulaon, N. J. B., Escosio, S. M. D., Narvaez, A. H. G., Suinan, A. N. A., & Roma, M. N. (2022). A comparative analysis on the career perceptions of tourism management students before and during the COVID-19 pandemic. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 30, 100361. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100361>
- Booking.com. Kuršumljija. Preuzeto 12. jula 2024.
- Comerio, N., & Strozzi, F. (2019). Tourism and its economic impact: A literature review using bibliometric tools. *Tourism Economics*, 25(1), 109–131.
- Dierdorff, E. C., & Rubin, R. S. (2022). Revisiting reciprocity: How accountability, proactivity, and interpersonal skills shape obligations to reciprocate citizenship behavior. *Journal of Business and Psychology*, 37(2), 263–281. <https://doi.org/10.1007/s10869-021-09743-6>
- Eimermann, M., Tillberg Mattsson, K., & Carson, D. A. (2019). International tourism entrepreneurs in Swedish peripheries: Compliance and collision with public tourism strategies. *Regional Science Policy & Practice*, 11(3), 479–492. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12148>
- Fallon, L. D., & Kriwoken, L. K. (2003). Community involvement in tourism infrastructure: The case of the Strahan visitor Centre, Tasmania. *Tourism Management*, 24, 289–308. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(02\)00072-9](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(02)00072-9)
- Ferreira, D. I. R., & Sánchez-Martín, J.-M. (2022). Shedding light on Agritourism in Iberian cross-border regions from a Lodgings perspective. *Land*, 11, 1857. <https://doi.org/10.3390/land11101857>
- Garrod, B., Wornell, R. & Youell, R., (2006). Re-conceptualising rural resources as countryside capital: The case of rural tourism. *Journal of Rural Studies*, 22(1), 117–128. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2005.08.001>
- Gicić, A., Milinčić, M., Ivanović, M., & Vukoičić, D. (2022). Impact of COVID-19 on Tourism in Serbia. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 11(2): 240-252. <https://doi.org/10.2478/ejthr-2021-0022>
- Holloway, J. C., & Humphreys, C. (2022). *The business of tourism*. SAGE Publications Ltd; 12th edition
- Kompas kaže Srbija. Najlepša mesta u Srbiji. Preuzeto, 10. jula 2024, sa <https://kompaskazesrbija.rs/najlepsa-mesta-u-srbiji/>
- Kousis, M. (1989). Tourism and the family in a rural Cretan community. *Annals of Tourism Research*, 16(3), 318–332. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(89\)90047-9](https://doi.org/10.1016/0160-7383(89)90047-9)
- Leal-Solís, A., & Robina-Ramírez, R. (2022). Tourism planning in underdeveloped regions - What has been going wrong? The case of Extremadura (Spain). *Land*, 11(5), 663. <https://doi.org/10.3390/land11050663>
- Lepp, A. (2008). Attitudes towards initial tourism development in a community with no prior tourism experience: The case of Bigodi, Uganda. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(1), 5–22. <https://doi.org/10.2167/jost630.0>
- Li, D., Jia, F., & Liu, G. (2022). How do bike-sharing platform companies overcome the operational challenge? A social exchange perspective. *Production Planning and Control*, 33(14), 1355–1371. <https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1864583>
- Liu, A., Vici, L., Ramos, V., Giannoni, S., & Blake, A. (2021). Visitor arrivals forecasts amid COVID-19: A perspective from the Europe team. *Annals of Tourism Research*, 88, 103182.
- Lopes, C., Gallego, J. R., & Carlos, J. (2022). Los productos de calidad y el desarrollo de actividades turísticas: el Caso de Extremadura (España) y Regiao Centro (Portugal). *Finisterra*, 119, 39-63. <https://doi.org/10.18055/Finis25917>

- Mikhaylova, A. A., Wendt, J. A., Hvalej, D. V., Bogdał-Brzezinska, A., & Mikhaylov, A. S. (2022). Impact of cross-border tourism on the sustainable development of rural areas in the Russian-polish and Russian-Kazakh borderlands. *Sustainability*, 14(4), 2409. <https://doi.org/10.3390/su14042409>
- Ministarstvo turizma i omladine. Vaučeri za odmor u Srbiji. Preuzeto 12. jula 2024, sa <https://mto.gov.rs/tekst/93/vauceri-za-odmor-u-srbiji.php>
- Moore, R. (2004). Education and society: Issues and explanations in the sociology of education. *Polity*.
- Nicholas, L., Thapa, B., & Ko, Y. (2009). Residents' perspectives of a world heritage site e the pitons management area, St. Lucia. *Annals of Tourism Research*, 36(3), 390–412. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.03.005>
- Nunkoo, R., & Gursoy, D. (2012). Residents' support for tourism: An identity perspective. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 243–268. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.05.006>
- Planinka Kuršumlja. Istorijat. Preuzeto 10. jula 2024, sa <https://www.planinka.rs/istorijat.php#>
- Portal mladi. 12 mesta u Srbiji koja morate posetiti. Preuzeto, 10. jula 2024, sa <https://www.portalmjadi.com/12-mesta-u-srbiji-koja-morate-posetiti/>
- Qiu, R. T. R., Liu, A., Stienmetz, J. L., & Yu, Y. (2021). Timing matters: Crisis severity and occupancy rate forecasts in social unrest periods. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33(6), 2044–2064.
- Quinta-Nova, L., & Ferreira, D. (2022). Analysis of the suitability for ecotourism in Beira Baixa region using a spatial decision support system based on a geographical information system. *Regional Science Policy and Practice*, 1-21. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12583>
- Republički zavod za statistiku, Republika Srbija (26. Februar 2024). Prosečne mesečne zarade za godinu prema mestu prebivališta zaposlenih. Preuzeto 20. jula 2024, sa <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/2403040403?languageCode=sr-Latn>
- Republički zavod za statistiku, Republika Srbija, (decembar 2022, decembar 2023, i maj 2024). Oblasti. Ugostiteljstvo i turizam. Turizam. Preuzeto, 10. jula 2024, sa <https://www.stat.gov.rs/oblasti/ugostiteljstvo-i-turizam/turizam/>
- Ristić, D., Vukoičić, D., & Milinčić, M. (2019). Tourism and sustainable development of rural settlements in protected areas - Example NP Kopaonik (Serbia). *Land Use Policy*, 89, 104231 <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104231>
- Robina-Ramírez, R., Sánchez-Oro, M., Cabezas-Hernández, M. T., & Calleja-Aldana, M. (2020). Host and guest social exchange in developing tourist sites: The case of the international Tagus Natural Park. *Sustainability*, 12(18), 7248. <https://doi.org/10.3390/su12187248>
- Robina-Ramírez, R., Torrecilla-Pinero, J., Leal-Solís, A., & Pavon-Pérez, J.A. (2024). Tourism as a driver of economic and social development in underdeveloped regions. *Regional Science Policy & Practice*. 16 (1), 12639 <https://doi.org/10.1111/rsp3.12639>
- Službeni glasnik RS, br. 104/2014. Uredba o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2014. Godinu. Preuzeto 15. jula 2024, sa <https://ras.gov.rs/uploads/2019/01/uredba-o-utvrdivanju-jedinstvene-liste-razvijenosti-regiona-i-jedinica-l-2.pdf>
- Song, H., & Wu, D. C. (2022). A critique of tourism-led economic growth studies. *Journal of Travel Research*, 61(4), 719–729. <https://doi.org/10.1177/00472875211018>
- Stylidis, D., & Terzidou, M. (2014). Tourism and the economic crisis in Kavala, Greece. *Annals of Tourism Research*, 44(1), 231–264. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.10.004>
- Torre, A., & Wallet, F. (2016). Regional development in rural areas: Analytical tools and public policies (Vol. 6, p. 110, Springer Briefs in Regional Science). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02372-4>

Turizam kao pokretač ekonomskog i društvenog razvoja u nerazvijenim područjima: primer opština Kuršumlija

- Turizam.org. Sve o turizmu. Top 44 najlepša mesta u Srbiji za odmor. Preuzeto, 10. jula 2024, sa <https://turizam.org/najlepsa-mesta-u-srbiji/>
- UNWTO, World Tourism Organization (2014). UNWTO tourism highlights. Preuzeto 17. jula 2024, sa <http://mkt.unwto.org>.
- UNWTO, (2020). International tourism highlights. Madrid: UNWTO. Preuzeto 20. jula 2024, sa <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456>
- UNWTO, (2021). Vaccines and reopen borders driving tourism's recovery. Preuzeto 18. jula 2024, sa <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>.
- Van den Berg, H. (2016). Economic growth and development. New Jersey: World Scientific Publishing Company.
- Vikend u Srbiji. 10 Najlepših mesta u Srbiji koje obavezno morate posetiti. Preuzeto, 10. jula 2024, sa <https://vikendu.rs/10-najlepsih-mesta-u-srbiji-koje-obavezno-morate-posetiti/>
- Vukoičić, D., Ristić, D., Božović, S., Petrović, D., & Marković, S. (2023). Risks and limitations in tourism – analysis of proposed measures. In: M. Belij Radin, M. Vesić, S. Pavlović (eds.): Tradicija i transformacija turizma kao prostornih fenomena – Zbornik radova. Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet., 181-189.
- Wang, D., Tsui, A. S., Zhang, Y., & Ma, L. (2003). Employment relationships and firm performance: Evidence from an emerging economy. *Journal of Organizational Behaviour*, 24, 511–534. <https://doi.org/10.1002/job.213>
- World Bank. (2021). Global economic perspective June 2021. Washington: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1665-9.
- Woosnam, K. M., Russell, Z., Ribeiro, M. A., Denley, T. J., Rojas, C., Hadjidakis, E., & Mower, J. (2022). Residents' pro-tourism behaviour in a time of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(8), 1858–1877. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1985128>